

MEZEY BARNA

Zsácutca, kényszerpálya, torzult alkat

A szélső nemzeti fejlődés történeti értékelése Bibó István életművében

Bibó István, a 20. század egyik legnagyobb hatású politikai gondolkodója nem kevésbé Németh László¹ és Hajnal István² hatása alatt, mintegy ívet húzva Kosáry Domokos³ és Szűcs Jenő⁴ elméletéhez, Európát a régiók kontinensének látja. Ebből kettővel (a nyugat-európaival és a kelet-közép-európaival) rendszeresen, meglehetősen részletességgel foglalkozik, viszont látványosan kizárja vizsgálódásainak köréből az orosz világot. Határozottan elutasítja azt a felfogást, hogy az oroszországi fejlődést rokonítani lehetne az ittenivel, vagyis a kelet-közép-európaival.⁵ Sokkal határozottabb ebben, mint Szűcs Jenő, aki bár történeti-társadalmi tényeken keresztül lényegében bizonyítja ugyanezt, mégis összehasonlító vizsgálatok keretébe vonja a földrajzi Európa keleti zónáját, az orosz abszolutizmust. Abban azonban egyet értenek, hogy az Europa Occidens peremzónáját képviselő, államalkotó cseh, lengyel, magyar társadalmak történelmének sajátos és összehangzó jegyei egy jellegzetes társadalomfejlődés regionális határait húzzák meg.

A legszembeütőbb az egybeesés a kelet-közép-európai társadalomfejlődés kronológiájában. A jellegzetesen az 5. századra regisztrált nyugat-európai államalakulásokhoz (413-ban a burgund, 418-ban a nyugati gót, 486-ban a frank királyságok létrejöttéhez) képest a Przemysl-dinasztia 955-ben szilárdítja meg államkereteit és fordul nyugat felé, a Piastok 966-ban hajtják keresztvíz alá népüket, Istvánt 1000-ben koronázzák keresztény királlyá. Az a félévezredes intervallum, mely a keresztény európai államok közösségéhez csatlakozó

---

¹ Bibó István: *Németh László Kelet-Európa koncepciója és Szekfü Gyulával folytatott vitája*. In: *Válogatott tanulmányok III. 1971-1979*. (Válogatta: Huszár Tibor; Szerkesztette és jegyzeteket készítette: Vida István és Nagy Endre) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 379.o.

² Vö. Hajnal István: *Az újkor története*. Magyar Szemle Társaság kiadása, Budapest, 1936, vagy Hajnal István: *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. Különlenyomat a Századok 1942. évi 1-3. és 4-6. füzetéből.

³ Kosáry Domokos: *Az európai fejlődési modell és Magyarország*. In: *A történelem veszedelmei*. (Szerkesztette: Fazekas István). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.

⁴ Vö.: Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983; Szűcs Jenő – Hanák Péter: *Európa régiói a történelemben*. MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézete, Budapest 1986.

⁵ Niederhauser Emil: *Bibó István Kelet-Európa képe*. In.: *Bibó Emlékkönyv I. Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 119.o.*

szélsőnemzeti zóna és a modellként tekintett nyugati centrum fejlődése között létezett, egyértelmű pozíciót jelölt ki a periféria-államok egyetemes társadalomtörténete számára.

Ennek, a történetírás által megkésettségnek nevezett ötszáz esztendősi időbeli „elkészttségnek”, a cseh, lengyel és magyar politikai elit által tudatosan vállalt csatlakozásnak nyomán sajátos kényszerpályára kerültek az újonnan kereszténnyé lett társadalmak. A kezdeti lendületes mintamásolás eufóriájának múltával kiütköztek a szerves és politikai akartból származó modellkövető társadalomfejlődés közötti különbségek. Az akkor már több évszázados nyugati társadalom-és államfejlődés jellegzetes vonása, hogy társadalom szerkezeti elemei „szerves spontaneitással alulról épültek fel. A *'társadalom'* belső rendező elvei dominánsak voltak az *'állammal'* szemben”.⁶ A Nyugat társadalmi minta hiányában saját utakon keltek életre. A társadalom definiálható intézményei arányosan, a társadalom minden szférájában, organikus fejlődés útján jöttek létre. „Az alapelemeiben dezintegrált Nyugat stabilitását éppen az biztosította, hogy nem lehetett *'felülről'* integrálni. Az integráció erővonalai *'alulról'* kezdtek kibontakozni”⁷, mely hihetetlen szilárdságot biztosított a kialakuló konstrukcióknak. A kelet-közép-európai régió és azon belül a magyar politikai elit azonban, mely társadalmait peremterületként csatlakoztatta a nyugati közösséghez, nem rendelkezett ilyen mozgástérrel. Teljesítve a csatlakozási feltételeket, a gyors ütemben lebonyolított rendszerváltás során a már kiformalódott nyugati keresztény állammintákat, a nyugati társadalmak értékeit másolták vagy adaptálták, a gyakorlat próbáját későbbre halasztották. A kelet-közép-európai társadalom „fentről lefelé” építkezett, ami kitüntetett helyet biztosított a politikai osztálynak, s egyben nagyfokú felelősséget a mindenkori aktuális mintakövetési akciók, a modernizáció sikerességéért. Aligha véletlen, hogy a szituáció egy „messianisztikus küldetésstudattól vezérelt” elhivatott és politikai eszközeit határozottan alkalmazó reformer elitet teremtett, egyben megelőlegezve a hibás döntések nyomán kényszerpályára forduló történelmi fordulatok lehetőségét is.⁸ A történelem során a politika túlsúlyos társadalmi jelenségként nehezedett ennél fogva a régió életére, mely áthatotta annak minden elemét. A politikai szerepvállalás ugyanis egyben a modernizációs folyamatok levezénylésére vállalt súlyos felelősség. Éppen ezért hívja föl a figyelmet Bibó arra a történelmünkben különleges (kelet-közép-európai) jelenségre, mely szerint az ország „történetének legújabb kori szakaszában, különösen pedig a 19. század végétől kezdve, döntő

⁶ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. In.: *Bibó Emlékkönyv I. Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 187. o.*

⁷ i.m.

⁸ Hankiss Elemér: *Kényszerpályán? Tanulmányvázlat a magyar társadalom legújabbkori fejlődéséről*. In: *Medvetánc, 1982/4 – 1983/5. sz. 5. o.*

történeti pillanatokban [...] végzetes módon képtelennek bizonyult arra, hogy saját helyzetének valóságos adottságait és az ebből adódó feladatokat meglássa [...], nem tudta megtalálni vagy nem tudta hatalomhoz juttatni azokat a vezetőket vagy olyan vezetőket, akik szükségleteit, érdekeit, útját jól kifejezték s jól megtalálták volna”.⁹

Bibó az európai magyar történelmet – ahogy azt Szűcs Jenő összegezte – háromfázisú folyamatként fogta fel. Első ötszáz évében a magyarság alkatilag, társadalomszerkezetben a Nyugathoz közelített, azután négyszáz esztendőre a történelmi események kiragadták ebből a keretből és egy kényszerpályás kelet-közép-európai szerkezetbe kényszerítették. Oda, ahol a társadalmi erőviszonyok mozdulatlansága a jellemző, ahol holtpontok és reménytelen visszatérési kísérletek jellemzik a történelmi sorsot. A magyar társadalom ez idő tájt „lelép az európai politika színpadáról, az ország belenyugszik, hogy a *Habsburg Birodalom* egyik tartomány lett, s ennek megfelelő, zárt, provinciális politikai társadalmi és szellemi keretek között” folytatja.¹⁰ S a harmadik etap a 19. században vette kezdetét, mely egy jellegzetes történelmi zsákutcába torkollott. Ahogyan megfogalmazta, ebből a kiút a nyugati társadalomképletekbe történő ismételt bekapcsolódás lehet csak.¹¹

A régiók taglalása során Bibó a kelet-európai társadalomfejlődés zsákutcájának nevezte azt a tendenciát, amely történelmi régiókban a középkor végétől kialakult.¹² Azt a világot, „amely a kasztszerűen zárt földesúri nemességéből, ridegen uniformizált, a földesúri önkénynek egyoldalúan kiszolgáltatott kelet-európai jobbágyságból, ezzel párhuzamosan szűk körre szorított, politikai öntudatra nem ébredő polgárságból és a hatalommal merőben szolgáló beállítású értelmiségből áll.”¹³ Egészen a 16. századig, bár „egyszerűbb szövedékben, vidékies jelleggel”, mégis a nyugati fejlődés útját járta a közép-európai (köztük a magyar) társadalom. De ezt a helyzetet az „egyszerűbb szövedék és vidékies jellege” hirtelen összetákolta, szervesülésre képtelen, kis teherbírású társadalomszerkezeti konstrukciók jellemezték, amelyben „megbúvó aránytalanságok, egyensúlytalanságok, lappangó hiányok” borulékonyvá, könnyen sebezhetővé tették a szerkezetet.¹⁴

---

⁹ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In: *Válogatott tanulmányok II.* (Válogatta: Huszár Tibor; Szerkesztette, jegyzeteket készítette: Vida István és Nagy Endre) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 573. o.

¹⁰ i.m.: 575.o.

¹¹ Szűcs: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. 217.o.

¹² Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945.évi változás értelme*. In: *Válogatott tanulmányok II.* 491.o.

¹³ i.m.: 494. o.

¹⁴ Bogár László: *Kitörési kísérleteink*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 14. o.

S a nyugatias fejlődés hazai látványos elemei sem mások, mint a megkésettiséget legyőzni kívánó kelet-közép-európai társadalom erőltetett és megerőltető kísérletei az igazodásra; „egész történelme egy kétségbeesett erőfeszítés a Nyugathoz való kapcsolatok megszilárdítására”¹⁵, a periféria próbálkozásai a centrumhoz történő hasonulásra (próbálkozások az „elkésettiségi pszichózis” leküzdésére¹⁶).

Aligha szorul bizonyításra, hogy a társadalom legfőbb szervezője, s egyben az ezer esztendeje fő feladatot jelentő modernizáció karmestere, a kelet-közép-európai *állam* sajátos tulajdonságokat érlelt magában, hogy a kihívásnak megfelelőképpen eleget tehessen. A társadalmi szerkezetekhez igazodó képletei merevebbek, a gazdasági és társadalmi folyamatokra reakció hevesebbek, politikája kevésbé megértő, etatista céljai harsányabbak, konfliktuspontjai számosabbak, adminisztratív rendezési hajlamai erősebbek a nyugati mintánál. A kelet-közép-európai állammodell hivatalosai és képviselői a nagy cél érdekében extra jogokat vindikáltak maguknak a történelem során a társadalom minden zónájának ellenőrzésében, működésének befolyásolásában. Míg a nyugati államok inkább összegezni igyekeztek a hatalmakat, a szabadságok kis köreiből kinövekvő közösségeket nem megtörni vagy megszüntetni, mint inkább „együvé adminisztrálni” akarták, addig a kelet-közép-európai államok a mindent átható ellenőrzésre, szabályozásra és befolyásolásra esküdtek. Konzekvensen kontrollálni kívánták a gazdaságot, a tudományt, a szépirodalmat, a művészeteket, az építészetet, a közgondolkodást. Mély meggyőződéssel vallották, hogy a fejlődés hiányai más zónák eszközeivel pótolhatók, így a gazdasági nehézségek vagy a féloldalas társadalomfejlődési jelenségek jogi szabályokkal korrigálhatók; hogy a hiányzó kulturális feltételek romantikával fűtött történelmi lelkesedéssel helyettesíthetők. Ez a gondolkodás különösen nagy szerepet biztosít a nemzet fogalmának.

Kiss Gy. Csaba értékelése szerint Bibó egyik legfontosabb felismerése, hogy míg Nyugat-Európában a szerves fejlődésnek köszönhetően a *nemzeti eszme* és a *demokratikus követelések* összhangban voltak, addig Kelet-Közép-Európában gyakran szembekerült egymással a demokrácia és nacionalizmus. Ez Bibó meggyőződése szerint a nemzetfogalom legsúlyosabb ellentmondása.¹⁷

Ahogy a nemzetfogalmat látja, azt semmiképpen sem legújabb kori jelenségnek tekinti. A nemzet Bibó történelemképében másfél évezredes történelmi képlet, melynek

¹⁵ Bibó: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*. 494. o.

¹⁶ Hankiss: *Kényszerpályán?* 7. o.

¹⁷ Kiss Gy. Csaba: *A nemzetfogalom néhány antinómiája Kelet-Közép-Európában*. In: *Bibó Emlékkönyv I.* Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 113. o.

kitapintható keretei meglepő állandóságot mutattak. Hordozói persze nem a nép, kifejeződése nem a nyelv, hanem a dinasztikiák, az arisztokráciák, melyek egymás irányában meglehetősen határozottsággal képviselték érdekeiket. A 15. századra pedig már karakteresen megjelent az öt vezető, nyilvántartott nemzet, az olasz, francia, angol, német, spanyol, s peremükön megkezdődött a kisebb nemzetek körvonalazódása is.¹⁸ A 15 -18. század nagy fejleménye az európai alkotmányfejlődésben a modern állam teljessé formálódása. A központosító rendi monarchia közigazgatási törekvései (így a szisztematikus közigazgatás, professzionális pénzügyek, élethivatásszerű államszolgálat, szakképzettségen alapuló hadügyek) kiegészültek a nemzet politikai életét megragadó állami törekvésekkel. Ennek megfelelően alakult ki a nemzeti tudattal párosuló gazdasági egység, az ezt szimbolizáló székváros, a szakmaiságával a nemzettudat alakításában mindinkább résztvevő, államapparátust igazgató értelmiség és városi polgárság is. Ez a képlet készítette elő a nagy francia forradalom demokratikus nyitását, a nemzet széles társadalmi birtokba vételét. A nemzetek birtokba vették (illetve, már birtokolták) a területi – állami kereteket.

Ezzel szemben Kelet-Közép-Európában ebbe az irányba vajmi kevés tendencia mutatott. A 16. századtól a térséget meghatározó Habsburg birodalom nem jelenthetett hasonló bázist, hiszen önmaga identitása is gyenge lábakon állott. „Mária Terézia országának még neve sincsen, hanem osztrák, magyar, cseh, lombard, belga, horvát nemzetek vagy nemzettöredékek merő együttese, különböző joggal, nyelvvel, igazgatással és tudattal.”¹⁹ Ezek a szintek éles ellentétben állottak a birodalmi keretekkel, hiszen az intézményekben, szimbólumokban, olykor alkotmányos képletekben élő nemzeti politikai élmények képtelenek voltak megtölteni az újonnan diktált dinasztikus politikai képleteket. „Kelet-Közép-Európában a nemzeti keret valami olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni [...] ki kellett harcolni, és állandóan féltetni kellett, nem csak a meglévő dinasztikus keretek hatalmi eszközeitől, hanem a saját népesség egy részének közönyétől s a nemzeti tudat ingadozó voltától is.”²⁰ Ezeknek a népeknek ugyanis a 18-19. században még nem voltak meg nemzeti kereteik, nem volt saját államuk, kiépített apparátusuk, fővárosuk, maga lábán megálló gazdaságuk, egységes politikai kultúrájuk, begyakorolt nemzeti elitjük, s ezért lett a nemzeti nyelv által reprezentált nép a nemzeti sajátosságok hordozója.²¹ A 18-19. század fő feladata a

---

¹⁸ Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: *Válogatott tanulmányok I.* (Válogatta: Huszár Tibor; Szerkesztette, jegyzeteket készítette: Vida István és Nagy Endre) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 316. skk. .

¹⁹ i.m: 321.o.

²⁰ i.m: 332.o.

²¹ Niederhauser: *Bibó István Kelet-Európa képe*. 121.o.

meglévő (Habsburg) állami keretek felbontása és ezzel szemben nemzeti gazdasági, kulturális központok, nemzeti intézmények létrehozása és kialakítása. A támogatást ehhez az azonos nyelvet beszélők közössége (ami gyakran együtt járt a más nyelvet beszélők kiszorításával)²². A nyelvi nacionalizmus így lett sajátos kelet-közép-európai jelenség. Nyugaton soha nem az egy nyelvet beszélők összeállása képezte a nemzetet. A nemzet modern gondolata politikai fogalom. Kiindulópontja az állami keret, „melyet a nép a demokratizált nemzeti tömegérzelmei erejével birtokba akar venni és a magáénak akar tudni.”²³ De mivel a kelet-közép európai nemzetfejlődésében a felsorolt hiányok miatt a nyelv és a vele kapcsolatos egyéb kulturális mozzanatok összehasonlíthatatlanul nagy szerepet játszottak, ebből következően bekövetkezett a Bibó által inkább negatívumnak ítélt átpolitizálódása a kultúrának is.²⁴

Bibó vallja, hogy a kelet-közép-európai nemzetfejlődés jellegzetes vonása a *félelem*. A félelem egyik fő oka a sajátos nemzetfejlődés. Hiszen a térségben a nyelvi határok legritkábban egyeztek meg földrajzi, gazdasági adottságokkal, sőt a területet lakó nemzetek történelmi emlékezete rendszerint nagyobb területekhez fűződtek, mint amekkorán az érintett nyelvű lakosság élt. Ezt színezték Bibó szerint a különféle történelmi emlékekhez, szakralizálódó nemzeti lokalitásoknak a sorsa, melyek összességükben folytonos, olykor ádázó váló ellentétekhez, vitákhoz, határháborúkhoz vezettek.²⁵ Mindegyik nép a maga középkori területére hivatkozott, ezt tekintette nemzeti területnek. Tekintet nélkül arra, hogy azon (esetleg nagy számban) nemzetiségek éltek. A terület fontossága egyfajta terriocentrikus nemzetkép-szemléletet alakított ki, s a nemzeti lét hovatovább ennek a területnek a fenntartásával lett egyenlő. „A történelmi és etnikai határok háborúsága hamar rávitte a népeket az egymással való acsarkodásra is, s ha alkalmuk volt rá, egymáson is kipróbálták, amit a császároktól, cároktól, szultánoktól tanultak. Mindnyájan megismerték azt az érzést, mit jelent veszélyben tudni, elveszteni vagy ellenséges idegen kézen tudni a nemzeti történelem megszentelt helyeit és idegen uralom vagy elnyomás alatt népünk egészét vagy egy részét.”²⁶ S, ami a tragikus keretbe helyezte a szituációt: a nemzeti törekvések metszették egymást. Az egyszerre erősödő nemzeti mozgalmak egymás területére is igényt tartottak. Mindhárom kelet-közép-európai nemzetnek közös tragédiája (Lengyelország, Csehország, Magyarország), hogy örökölt történelmi területeket, melyet nem tudott megtölteni egységes nemzeti tudattal a

²² Kiss Gy.: *A nemzetfogalom néhány antinómiája Kelet-Közép-Európában*. 113-114.o.

²³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: *Válogatott tanulmányok I.* 195.o.

²⁴ Niederhauser: *Bibó István Kelet-Európa képe*. 122.o.

²⁵ Bibó: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. 197. o.

²⁶ Bibó: *Az európai egyensúlyról és békéről*. 332. o.

többsnyelvűség miatt. A területközpontú szemlélet, a kölcsönös nemzeti kielégítetlenség helyzete pedig mindenkor a demokrácia esélyeit csökkentette térségünkben. Az etnikális határokkal nem egyező országhatárok a kölcsönös bizalmatlanságot fokozták, a többség bizalmatlanul szemlélete a kisebbséget, a kisebbség pedig a problémái megoldását a nyelvtestvérekkel való területi egyesülésben látta. Ennek okán a térségben a nemzetek az egynyelvű emberek összességéből tevődnek össze, s egyben állandósítja a képletek átalakításának igényét.²⁷

Az ebből eredő félelemnek eredménye egy sajátos túlkompenzálás, egyfajta „túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség”²⁸. Amely még a demokráciát is szembe volt képes fordítani a nacionalizmussal, s a területi újrendezés célja előbbre kerülhetett a demokratikus tartalmaknál, legyenek azok bármennyire nemzeti is. Reflexként szerveződtek meg a nemzetiségi mozgalmak, fejlődtek ki (sokszor éppen egymás ellenében) a nemzeti ideológiák. Ebben a háborús állapotban, mint mondja, a nemzet érdekében a hamisítás és a gyilkosság is megengedett, a helyzet ingatag voltára rámutató gondolkodó vagy politikus könnyen hazaárulóvá válik. Az agresszív vonásokat az is felerősíti, hogy míg Nyugaton a vezető elit jogászokból, közigazgatási szakemberekből, politikai írókból, gazdasági élet vezetőiből, szabadfoglalkozású értelmiségiekből került ki, ezen a tájon a nemes és a katona alkotta az elitet. Az arisztokratikus és katonai erők „átvették a nemzeti intelligencia értékeit, céljait, félelmeit és vágyait. A maguk értékvilágából ehhez legfeljebb annyit adtak hozzá, amennyire a félelem lelkiállapotának szüksége van bizonyos monarchikus, arisztokratikus és katonai tendenciákra: fegyelemre, rendre, forradalomellenességre és tekintélytiszteletre.”²⁹ Ebben a történeti környezetben, hol a nemzeti elkülönülés alapja elsődlegesen az etnikum, a nyelv és a kultúra, „különösen megnövekedett a szerepe azoknak az értelmiségi foglalkozásoknak, melyek a nemzeti közösség megkülönböztető sajátosságaival foglalkoztak, azokat ápolták, íróknak, nyelvészeknek, történészeknek, papoknak, tanítóknak, etnográfusoknak”³⁰

Niederhauser összefoglalásában olvashatjuk Bibó 1946-os összegzését a régióra vonatkozó jellegzetességekről. Ezek: területi viták sokasága, a nemzetek nacionalizmusának

---

²⁷ Kiss Gy.: *A nemzetfogalom néhány antinómiája Kelet-Közép-Európában*. 115-116. o.

²⁸ Bibó: *Az európai egyensúlyról és békéről*. 340. o.

²⁹ Kiss Gy.: *A nemzetfogalom néhány antinómiája Kelet-Közép-Európában*. 115-116. o.

³⁰ i.m: 115-116. o.

szűk és agresszív volta, a mértéktartó politikai módszerek elhagyására való hajlandóság, demokratikus szellem hiánya, politikai irrealizmusra való hajlandóság, kölcsönös utálat, teljesítmények helyett jogcímekre hivatkozás, előnyszerzés a szomszédjaik és sorstársaik rovására, egyetemes európai kérdésekben tapasztalható felelőtlenység, politikai döntéseiben hosszú távú érdekek helyett a szomszédokkal zajló viták determinációja.³¹

Ami azonban az alkotmánytörténész számára érdekfeszítőbb, az a regionális keretek között funkcionáló államnak e jellegzetes regionális fejlődés eredményeképpen kialakult *sajátosságai*, melyeket Bibó egybegyűjtött. A nagy politikai rendszerváltáshoz a 11. századi politikának importálnia kellett Nyugatról majdnem a teljes politikai-ideológia szerkezetet (az állami szervek rendjét vagy legalábbis működési szisztémáját, a hadszervezetet, a politikai ideológiát, a római kereszténységet, ezzel együtt az általuk közvetített módon a műveltséget, írásbeliséget, jogot stb.), a nyugati mintájú külpolitikát, a nyugatiról modellezett, bár számos vonásában a másság ismérveit fölmutató társadalmi tagozódást. Ez a kényszer kijelölte az évezredek kereteket, melyek között az alkotmányos fejlődés végbement, s melytől korok és események kisebb – nagyobb távolságra taszították a régió államait. Miközben egyfajta állandóság jellemzi a működés tényezőit, állandó torzító hatásokkal kell számolni úgy a belső társadalmi és gazdasági mozgások, miként a külső befolyásoló törekvések fényében. Az alkotmánynak kétségtelen eleme Bibó szerint a közösségért való egzisztenciális félelemből adódó demokráciadeficit, melynek jellemzője, hogy a történelmi megrázkódtatások aláássák a politikai kultúrát és a politikai erkölcsöket, a demokratikus fejlődést „alig kioldható közösség-lélektani göcsökbe bonyolítják”.³² A politika a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a más nemzetektől való félelem miatt mindenhol forradalmat, összeesküvéseket, gonosz szándékokat, ismeretlen ellenséget, ellenséges propagandát vizionál. A rettegett magatartásokra kézenfekvő válasz a hatalom, a politika és a jog erőreakciója a megfigyeléstől, ellenőrzéstől a felelősségre vonásig, a büntetőjogi konzekvenciák levonásáig. „A félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély órájában ismernek: a közszabadságok megkurtítása, cenzúra, az ellenség ’bérencei’-nek, az ’árulók’-nak keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése. A demokrácia meghamisításának és korrumpálásának a legváltozatosabb formái jelentek meg, a legszubtilisabb és gyakran nem is tudatos módszerektől egészen a legdurvábbakig: az általános választójognak a demokratikus

---

³¹ Niederhauser: i.m. 120. o.

³² Bibó: *Az európai egyensúlyról és békéről*. 335.o.

fejlődés ellen való kijátszása, az egészségtelen és nem tiszta szempontokon nyugvó koalíciók és kompromisszumok rendszere, az egészséges közösségi akaratképződést meggátló vagy meghamisító választási rendszerek, visszaélések, puccsok és átmeneti diktatúrák.”³³ Képletében ez a helyzet teremti meg a hamis realista politikus típusát, aki alkalmas arra, hogy a tehetség, ravaszság és erőszakosság jellemzőivel élve kiszolgálja a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzást. A korrumpált, meggyengült törvényhozó hatalom és a túlburjánzó, fékek nélküli végrehajtó hatalom egyensúlytalansága különös tekintélyt kölcsönöz az államfőnek, akitől az alattvalók a védelmet várják a „garázdálkodó” kormányzattal szemben. A rend iránti bizonytalanul megfogalmazott, ám folyamatosan jelenlévő igény, a stabilitás utáni vágy pedig „a nagy ember, a zseniális politikai vezető” romantikáját hívja életre, mely sajnálatos módon szorítja a háttérbe a konszolidátorokat, a nagy realistákat.³⁴

Az állam működtetésében oroszlánrészhez jut az ún. *nemzeti intelligencia*, amelyik szemben a Nyugaton szokásos jogász, közigazdász, közigazgató és politikai szakíró merítési bázissal, itt a nemes, a katona és a nemzeti kultúrát művelő írók, nyelvészek, történészek, papok, tanítók, etnográfusok köréből kerül ki.³⁵ A nemzeti tudományok művelői tudományos alapon kidolgozott politikai publicisztikát bocsátanak az államot működtetők rendelkezésére, hogy „az Abszolút Jó vagy az Abszolút Rossz metafizikai rangra emelt megnyilvánulásai, misztikus lényegekké, mágikus varázsigékké” vált gondolatok alkotmányos eszközként működhessenek a napi politikai gyakorlatban.³⁶ Mindezek a jelenségek egy erősen centralizált, ugyanakkor tradicionális államhatalmi szerkezetet valószínűsítenek, a folytonos modernizáció kísérletek kísérte adaptációs processzusokkal, a társadalom egzisztenciális félelmével övezett szabadságvágy hálójában.

Végül idézzük meg Szűcs Jenőt, aki Bibóról a következőképpen vélekedett: „A feladott lecke idején kevesen voltak oly mértékben tisztában a történeti hagyaték kettősségének, gyökérzetének és az aktuális helyzet sajátságos kettősségével, mint Bibó István. Életművének vezérgondolata, hogy a történeti kettősség egyik fele a struktúra forradalmi átalakítását követeli meg, aminek értékét azonban a kettősség másik felében kínáló demokrácia kibontakoztatása adja meg. Egyik a másik nélkül visszahozza így vagy

---

³³ Bibó: *Az európai egyensúlyról és békéről*. 335.o.

³⁴ i.m: 342. o.

³⁵ i.m: 336-337. o.

³⁶ i.m: 341. o.

úgy a rossz történelmi beidegződéseket.”³⁷ A bibói életmű történelemelmzési hagyatéka egy olyan gondolkodó figyelmeztetése, aki a szisztematikus filozófiája révén rendezte keretek közé mindazokat a történelmi, alkotmányos, politikai tapasztalatokat, melyeket a 20. bocsátott Európára.

---

³⁷ Szűcs: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. 217.o.